

VATIKAN KÜTÜPHANESİNDE TÜRKÇE BİR TIP METNİ: ECZĀ-YI LOKMĀN HEKĪM*

Meryem ARSLAN

Özet

Bu makalenin konusu; dönemi ve müellifi bilinmeyen *Eczā-yı Lokmān Hekīm* adlı eserdir. 140 varaktan oluşan bu eser, Vatikan Kütüphanesi Türkçe El Yazma Eserler Kataloğu 430 numarada kayıtlıdır. Konusu itibarıyla bir tıp kitabı olan eserde tıpla ilgili ayrıntılı burç ve tılsım bilgilerini de bulmak mümkündür. Vatikan Kütüphanesinde yer alan bu tıp kitabı, imla ve dil özellikleri, söz varlığı (tıp terimleri, bitki, hayvan, ilaç, taş, maden adları ve tılsım bilgisi ve özel sözleri, Türkçe fiiller gibi) açısından Türk dili çalışmaları için oldukça önemlidir. Bunun yanında eser, diğer tıp metinleri gibi farklı bilim dalları için de veriler içermektedir.

Arap harfleriyle yazılmış bu Türkçe el yazması tıp kitabının, tıp metinleriyle ilgili en kapsamlı kaynaklar olan *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi* kitabında ve *Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazmalar Kataloğu*'nda yer almadığı belirlenmiştir. Bundan dolayı çalışmanın, tarihî Türkçe tıp metinleri ile ilgili çalışmalara da katkı sağlayabilecek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe tıp metinleri, burç, tılsım, şifalı bitkiler, geleneksel tıp, şifalı dualar.

* Eserin tarafıma ulaşmasını sağlayan tıp doktoru Faruk Demirhan'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. ORCID: 0000-0002-1621-0286

THE TURKISH MEDICAL TEXT IN THE VATICAN LIBRARY: ECZÂ-YI LOKMÂN HĒKĪM

Abstract

The subject of this article is Eczâ-yı Lokmân Hekîm, whose period and author is unknown. This work, which consists of 140 pages, is registered in the Vatican Library, The Catalog of Turkish Manuscript Works, number 430. As a matter of fact, it is also possible to find detailed horoscope and talisman information about the subject in that medical text. This medical text, which is located in the Vatican Library, is very important for Turkish language studies in the features of language and spelling, vocabulary (the terms of medicine, the names of plants, animals, drug, stone, mine and the information and special words of talisman, Turkish verbs). In addition, the work also contains data for different branches of science, like other medical texts.

According to our researches, that Turkish medicine text written in the Arabic characters is absent both in the book of History of The Literature of Medical Sciences During in Ottoman Period and also in the catalog of The Manuscript Books in the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, which contains the most comprehensive resources regarding medical texts. Therefore, it is considered that the study is of a quality that would contribute to studies related to Turkish medical texts.

Keywords: Turkish medical texts, horoscope, talisman, medicinal plants, traditional medicine, healing prayer.

Giriş

İnsanoğlu, sağlığın korunması ve hastalıkların tedavisiyle ilgili tecrübelerini, sözlü ve yazılı olarak kendisinden sonraki nesillere aktarmaya çalışmıştır¹. Söz konusu tecrübelerin aktarıldığı yazılı kaynaklardan biri de tıp yazmalarıdır. Geçmişteki tıbbi çalışmalar ve tedaviler hakkında önemli bilgiler veren bu yazmalar, yalnızca konusuyla ilgili değil, dönemlerinin dil ve kültür özelliklerini yansıtmaları açısından da kıymetleri tartışılmaz eserlerdir. Bu eserlerin sadece tıp tarihine konu olması, onlar hakkında sınırlı bilgilerin elde edilmesine neden olacaktır. Hâlbuki tıp yazmalarından daha çok yararlanmak, içeriklerinde bulunan özellikleri tam anlamıyla belirleyebilmek için onların başta dil olmak üzere diğer alanlar tarafından da çalışılması gerekmektedir. Türkçe tıp yazmaları için de geçerli olan bu durumu, Tokat (2012, s. 1) da:

*[Söz gelimi Türkçe tıp yazmaları, tıp tarihi ve halk bilimi yanında] ...
besin adları, bitki adları, organ adları, hastalık adları, maden adları ve
tedavi amacıyla kullanılan pek çok maddenin adları bakımından Türk*

¹ Bu konuda Çin, Mısır, Hint, Yunan, Türk ve İslam tıbbının birikimlerinin hatırlatılması yerinde olabilir (Bayat, 2016).

dili araştırmacıları için de zengin birer kaynak niteliğindedir. Bu duruma rağmen tıp yazmalarının çok azı bilimsel ölçütlere göre yayımlanmış ve farklı alanda çalışan bilim adamlarının kullanımına sunulmuştur. Türkçe yazılmış tıp yazmalarının gün ışığına çıkarılması sadece Türk tıp tarihi bakımından değil, Türk dili bakımından da önemlidir.

sözleriyle vurgulamıştır.

Türlere ait ilk Türkçe tıp kitabının Uygurlar döneminde kaleme alındığı kabul edilmektedir. Çeviri olan bu tıp kitabını ilerleyen dönemlerde diğer Türkçe tıp kitapları izlemiştir (Adıvar, 1982; Bayat, 2016; Canpolat-Argunşah, 1999; Önler, 2007). Bu kitaplar da çoğunlukla Batı Türkçesi döneminde yazılmıştır.

Beylikler döneminde Oğuz beylerinin Türkçe eserlerin yazılmasına gösterdikleri taltiflerin de etkisiyle XIII. yüzyıldan itibaren² Oğuzlar, kendi ağızlarına dayanan yazı dili oluşturmuşlar ve bu yazı diliyle de telif veya tercüme pek çok eser kaleme almışlardır. XIV. yüzyıldan itibaren ilk örnekleri görülen tıp metinleri ise kaleme alınan bu eserler içerisinde ayrı bir yere sahiptir³ (Turan, 2014, s. 313-314). XIV. yüzyıldan sonra sayıları artan bu metinlerden birkaçı *Müfredât-ı İbn Baytar Tercümesi*⁴, *Edviye-i Müfrefe*⁵, *Müntehab-ı Şifa*, *Mücerrebnâme*, *Teshil*, *Kitâb-ı Hulâsa Der İlm-i Tıbb*, *Kâmilü’-Sınâ’a Tercümesi*, *İlsasiyye*, *Tervihü’l-Ervâh*, *Sultaniyye*, *Kitâbü’l-Müntehâb fi’-Tıbb*, *Tercüme-i Kânünçe*, *Miftâhu’n-Nûr ve Hazâinü’s-Sürûr*, *Zâhire-i Murâdiye*, *Bâhnâme*, *Bâhnâme Tercümesi*, *Hazâinü’s-Saâdat*, *Yâdigâr-ı ibn Şerif*, *Eş-Şifâ fi Ahâdisü’l-Mustafa*, *Kitâb-ı Güzide-i İlm-i Tıbb*, *Mürşid*, *Enva-ı Emraz*, *Mecma’ü’l-Mücerrebât*, *Risâle-i Hâssatü’l-Kilye ve’l Mesâne*, *Lugat-ı Müşkilât-ı*

² Eski Anadolu Türkçesinin teşekkül ettiği dönem tartışmalı konulardan biridir. Konumuz bu tartışmaları ortaya çıkarmak olmadığı için burada onunla ilgili bu hususlara değinilmemiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Akar, 2018; Timurtaş, 1981; Karahan, 2006; Korkmaz, 1995.

³ Bu eserlerin sağlık ve tıp terimleri haricinde farklı bir öneme sahip olmalarının nedenleri, “Arapçanın geçerli olduğu ve Türkçenin bilim dili olmadığı bir dönemde” onların Türkçenin bilim dili olma gücünü kanıtlar derecede Türkçe yazımlarından kaynaklansa gerektir. Nil Sarı’ya göre tıp metinlerinin Türkçe yazılma nedenleri şunlardır: ‘(i) ... Türkçeden başka dil bilmeyen, muhtemelen usta-çırak usulüyle yetişmiş tabip ve cerrahlar[ın] ... mesleki konularda bilgilenmesi, doğru tanımlar yapması ... için tıp eserleri Türkçe yazılmıştır. (ii) Türk uyruklu halk, Türkçe yazmaya zorluyor, müellifler de halka hizmet etme, böylece hayır dua ile anılma ... umuduyla hareket ediyordu. (iii) Ana dil ile yazmanın, bilginin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlayacağı düşünülüyordu. (iv) ... Osmanlı, ülkesinin her köşesine hekim ulaştırıyordu. Böylelikle usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş ... tabip ve cerrahlara ... bir rehber ihtiyacı duyuluyordu. Bu ihtiyacın farkında olan müellifler de eserlerini Türkçe yazmayı tercih ediyorlardı (aktaran Kaya, 2008, s. 18).

⁴ Bu eser, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış ilk tercüme tıp kitabı olarak kabul edilir (Turan, 2014, s. 313; Bayat, 2016, s. 285; Önler, 1990, s. 1).

⁵ Yazılış tarihi bilinen ilk telif tıp kitabı ise *Edviye-i Müfrefe*’dir (Canpolat, 1973, s. 1).

Eczâ, Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmü't-Tıbb, Gâyetü'l- beyân fî Tedbîr-i Bedeni'l-İnsan, Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb, Teşrih-i Ebdân, Tâdilü'l-Emzice fî Hıfzı Sıhhati'l-Beden, Tercüme-i Krabadin-i Cedîd, Gunyat el-Muhassilin fî Tercümet Tuhfeti'l Müminin, Tıbb-ı Cedîd-i Kimyâi, Hamse-i Şanizâde, Emrâz-ı Umûmî, Ameliyat-ı Cerrâhî ve Emrâz-ı Hâriciye'dir (Adıvar, 1982; Arslan, 2014, s. 42-52; Bayat, 2016, s. 285-288; Önlü, 2004, s. 273-276; Tokat, 2012; Turan, 2014). Türkçe tıp kitaplarının büyük bir kısmı Anadolu'da yazılsa da Anadolu dışında (Bosna, Suriye, Makedonya, Mısır⁶ gibi) yazılan Türkçe tıp kitapları⁷ da bulunmaktadır. Bunların da büyük çoğunluğu *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi* adlı 4 ciltlik eserde toplanmış ve tanıtılmıştır. Esere göre Türkçe tıp metinlerinin sayısı 4.560'tır (İhsanoğlu-Şeşen vd., 2008). Kütüphanelerdeki araştırmalarla ve el yazması tıp kitaplarının detaylı çalışılmasıyla yeni Türkçe tıp kitaplarına da ulaşılmaktadır. Söz gelimi *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*'nde *Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmü't-Tıbb* adlı eserin bir nüshası olarak gösterilen çalışma, bu eserin bir nüshası değildir (Arslan, 2014)⁸. Bu yüzden o, müstakil bir eser olarak görülmelidir. Yine Demir'in (Demir, 2005) tanıttığı, 1691 yılında yazılmış, *Gotha'da (Almanya), Doğu Yazmaları bölümü Persch Kataloğu T 122 numarada kayıtlı, 32 varaklık bir şifalı bitkiler kitabının* (Demir, 2005, s. 59) da bu eserdeki Türkçe tıp kitaplarına katkı sağladığı vurgulanmalıdır. Buna karşın dünya kütüphanelerinde⁹ yer alan ve henüz varlığı bilinmeyen Türkçe tıp kitapları olabileceği de gözden uzak tutulmamalı ve onlar da bilim dünyasına kazandırılmalıdır. Turan'ın (2014, s. 313) da belirttiği gibi “gerek yurt içinde gerekse de yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan tıp metinlerinin taranıp gün yüzüne çıkarılması, Türk dili, Türk tıbbi ve Türk kültürü için önemli bir görevin yerine getirilmesi anlamına da gelmiş olacaktır.” Bu çalışma da böyle bir amaç için yapılmış ve çalışmada Vatikan Kütüphanesinde bulunan ve yayın aşamasında olan bir tıp kitabı ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu Arap harfli Türkçe el yazmasının *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*'nde ve *Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazmalar Kataloğu*'nda yer almadığı ([⁶ Bu konuyla ilgili detaylı bilgiler için bk. İhsanoğlu-Şeşen vd., 2008.](http://</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁷ Tıp kitapları ifadesi, tarihî Türkçe tıp kitapları için kullanılmıştır.

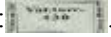
⁸ Bu eser, sözü edilen çalışmada “*Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 567; talikle 216 yaprak, 21,5 x 15,1 (19,2 x 9,7) cm, 31 satır; istinsahı H. 1199'da. Başı eksik.*” şeklinde tanıtılmıştır (İhsanoğlu-Şeşen vd., 2008, s. 239). Detaylı bilgi için bk. Arslan, 2014.

⁹ Bu noktada Popara'nın, Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesinde yer alan *Arapça- Türkçe-Farsça- Boşnakça El Yazma Eserler Kataloğu* (18. Cilt) adlı çalışması (Popara, 2013) ile *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*'nun (Aydemir-Hayber, 2007) ve Vatikan Kütüphanesinde yer alan Türkçe yazmaların, Türkçe tıp metinleri açısından ayrıca ele alınmasının gerektiği düşünülmektedir.

www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=lokman%20hekim)¹⁰ belirlenmiş ve eserin bu nedenle de bilim dünyasına (özellikle bu sahada çalışanlara) sunulması gerektiği düşünülmüştür. Türkçe tıp terimleri yanında son derece ayrıntılı dua tedavisi, vefkler ve hatta burç bilgisi (hangi burçlarda hangi hastalıklar olur ve onlar nasıl tedavi edilir gibi) yönünden de zengin olan eser; söz varlığı, dil kullanımları ve imla özelliklerindeki bazı farklılıklarıyla da dikkat çekicidir. Eserle ilgili diğer hususlara, ilerleyen bölümlerde değinilmiştir.

1. Esere Dair

(i) *Eczā-yı Lokmān Hekīm*, Vatikan Devlet Kütüphanesi Türkçe Eserler Kataloğu, 430 numarada kayıtlıdır. Eserin iç sayfalarında farklı numaralara da rastlanmaktadır (). Ancak kitabın kütüphane katalog numarası ve içte bulunan kütüphane pulundan onun 430 numarada kayıtlı olduğu çok net anlaşılmaktadır: .

Eserin adı, kitabın giriş kısmında talikle () yazılmıştır. Eserin varakları kapaklı cilt içerisindeydir. Esere dokunmak mümkün olmadığı için cildin neden yapıldığı anlaşılamamakla birlikte renginden onun deriden yapıldığı düşünülmektedir. Eskiliğinden dolayı cildin eserin orijinal şeklinden itibaren var olduğu izlenimi doğmaktadır. Eserin ebatlarına dair bilgiye ulaşılamamıştır ancak ölçülerinin 20,5x14,5'ten az olmadığı tahmin edilmektedir.

Nesihle ve harekeli olarak yazılan eser, 146 varaktan oluşmaktadır. Bunların altısı yazısız (eser adı, birkaç kütüphane ve sayfa numarası bilgisi hariç), 140'ı da yazılıdır. Hem yazılı hem de yazısız bölümler, kütüphane tarafından ayrı ayrı numaralandırılmıştır. 6 varak bitince metin başlamaktadır. Metin 1a-139b arasındadır. Eser 139b'de duayla tamamlanmıştır ve buraya kadar aynı yazı stiline sahiptir. Bu sayfadan sonra eserde 140a olarak adlandırılan bir sayfa daha bulunmaktadır. Bu sayfanın, duadan sonra not şeklinde karalanması ve farklı yazı stiline sahip olması, onların eseri kullanan kişilerce yazıldığını akla getirmektedir. 140b olarak adlandırılan sayfada da çok silik çıkmış yazılar bulunmaktadır.

Siyah mürekkep ve mavi tükenmez kalem kullanıldığı kapakla birlikte boş olan sayfalar, sırasıyla şöyle tanımlanabilir: Kapakta, mavi tükenmezle yazılmış *Lokman Hekim* olduğu düşünülen bir yazı vardır. İkinci sayfada *msturc 59, 138 (?)* ile Latin harfleriyle yazılmış *Vatikan 430* yazılıdır. Üçüncü sayfada talik ve siyah mürekkeple yazılmış *Eczā-yı Lokmān Hekīm*; kurşun kalem-

¹⁰ Yapılan taramalarda ve incelemelerde *Lokman Hekim*, *Ahvāl-i Beyân-ı Lokmān Hekim*, *Kitab-ı Lokman Hekim* adlı el yazmalarına rastlanmıştır. Bu eserler hakkında incelemeler yapılmamakla birlikte varak sayılarından ve adlarından dolayı onların üzerinde çalışılan eserin bir nüshası olmadığı söylenilebilir (<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/1?q=lokman%20hekim>).

le yazılmış *nu: 118*; mavi kalemle yazılmış *müsekkirāt (?)/ıbb/i'lāc (?)* ve kurşun kalem ve Latin harfleriyle yazılmış *tıp, ilaç* yazıları vardır. Dördüncü sayfada yuvarlak içine alınmış 8 sayısı bulunmaktadır. Birinci, beşinci, altıncı sayfalar ise boştur. Altıncı sayfa diğerlerinden farklıdır: O, kitaba başlamadan önce yapılmış ikinci bir koruyucu sayfayı anımsatmaktadır. Mürekkepler, kalem boya ve yazı stillerindeki farklar, yazıların farklı dönemlerde kitaba yazıldığını göstermektedir. Söz konusu sayfalardaki yazılar aşağıdaki şekillerde gösterilmiştir.

Şekil 1: Kapak ve boş sayfalardaki yazılar

Yazı stilinden anlaşıldığı kadarıyla 140a'ya kadar olan varaklar aynı kişi tarafından yazılmıştır. Yazılarda büyük çoğunlukla siyah mürekkep kullanılmıştır ama başlıklar, dualar, şekil ve tablolar ve bölümler büyük oranda kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yaylagül'e göre (2010, s. 25) kırmızı mürekkep, onlardan sonra gelen sözleri vurgulamak ve önce gelenlerle ilişkileri göstermek gibi işlevlere sahiptir.

Eserin her sayfasında 13 satır vardır. Bunun şekiller ve tablolar nedeniyle çok nadir olarak bozulduğu da görülmüştür:

Şekil 2: Satır düzenine uyulmayan sayfalardan örnekler

Eserde derkenarlar da bulunmaktadır. Yazı stilinden bunların büyük bölümünün de eseri yazan kişiye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekillerde görülebilir:

Şekil 3: Derkenar örnekleri

Eserde görülen bir başka dış özellik de bazı satırlarda bulunan ve bazen ters vav bazen de noktaya benzeyen işarettir. Bu işaret, cümlelerden, bölümlerden ve dualardan sonra kullanılmıştır ve düzenli kullanılmadığı için hangi amaçla kullanıldığı konusunda tahmin yürütülememektedir:

Şekil 4: Metin içinde görülen işaretin örnekleri

(ii) Eserin bilinen tek nüshası¹¹ vardır ve o da bu yazının konusu olan nüshadır.

(iii) Eserin yazılış amacına ve kime ithaf edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

(iv) Titiz incelemelere rağmen eserin; müellifi veya müstensihisi, yazıldığı yer, yazıldığı dönem hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserde bununla ilgili bilgiler de yer almamaktadır. Aynı şekilde eserin tek nüshası olduğu için onun telif veya tercüme olup olmadığı da anlaşılamamıştır. Ancak tek nüshası olması nedeniyle onun telif olabileceği varsayılmıştır.

Eserden yola çıkarak elde edilen izlenimlere göre müellif, vefkler ve burçlar hakkında oldukça bilgilidir. Hatta onun bu bilgilerinin tıbbi bilgilerinden daha kapsamlı olduğu bile düşünülmektedir. Müellifin, hekim olup olmadığı, hekim ise hekimliği nerede öğrendiği de bilinmezler arasındadır. Eserin ilk varağının 1a/7-11 ile 1b/1-5 satırlarında geçen *Loqmān Hekīm ecele dermān ararken nāgāh Furāt şuyı köprüsi üzerinden geçerken Hazret-i Haqqıñ emriyle Cebrā'ıl nāzil olup adam şüretinde Loqmānıñ kitābın çıkarup mübārek kanadıyla vurup cümle varaqların şuya düşürüp mā-bāk̄isini bir cüz miqdārı*

¹¹ Tek nüshası olan yazma eserlerin önemini Küçükler, şu şekilde dile getirmiştir (2010, s. 173): “Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışındaki çeşitli kütüphane ve koleksiyonlarda bu dönemden kalma birçok yazma bulunmaktadır. Bu yazmaların her biri ayrı bir önem ve değer taşımaktadır ancak nüsha sayısı tek olan yani bilinen başka bir nüshası bulunmayan eserler daha da önem arz etmektedir”.

elinde kalup taqdîr defterin bozup şimdiki zamânîñ tâbibleri ol kalan cüze 'amel idüp hekimlik iderler cümlelerinden anlaşıldığına göre müellif, kendisinin de diğer hekimler gibi Lokman Hekim'in eserinden kalan parçalarla hekimlik yapmaya çalıştığını ifade etmektedir. Bu da onun hekim olduğuna bir kanıt gibi durmaktadır.

(v) *Eczâ-yı Lokmân Hekîm*'in ne zaman ve nerede yazıldığı bilinmemektedir. Eserin 55b/13-56a/8 sayfalarında, Şîrvânî'den *zamanının bilge hekimlerinden* diye söz edilmesinden dolayı müellifin, Şîrvânî'yle çağdaş olmadığı anlaşılmaktadır. Şîrvânî'nin 1450'de öldüğü (Aynacı, 2014, s. 4) düşünülürse eser 1450'den sonra yazılmış olmalıdır. Ancak onun bu zamandan ne kadar sonra yazıldığıyla ilgili kesin bir bilgi söylenememektedir. Bunun için de dil verilerinden yapılacak ortalama bir değerlendirmeye ihtiyaç bulunmaktadır.

Eserdeki bazı dil verileri Ergin (2009, s. 214-341) ve Salan'ın (2017, s. 56-57) görüşleriyle aşağıda değerlendirilmeye çalışılmıştır:

{-gur-} fiilden fiil yapım eki	Eski Türkçede işlek olarak kullanılan {-gur-} eki, Eski Türkçenin bir kalıntısı olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminde <i>ir-gür-</i> ve <i>tur-gur-</i> fiillerinde yaşamış ve bu dönemden sonra da kaybolmuştur. Ancak <i>ir-gür-</i> fiili, Eski Anadolu Türkçesinden sonra da bir müddet klişeleşmiş olarak yaşamıştır. Metinde <i>ir-gür-</i> (72b/13) ve <i>durğur-</i> (11a/2) kullanımlarının ikisinin de yer aldığı görülmüştür.
{-Ur-} fiilden fiil yapım eki	Eski Anadolu Türkçesi döneminde yardımcı ünlüsü yuvarlak olan bu ettirgenlik ekinin metinde dudak uyumuna uymuş örneklerine de rastlanmıştır: <i>bişüre</i> (2b73); <i>bişire</i> (12a/11) gibi.
{-dUr} fiilden fiil yapım eki	Eski Anadolu Türkçesinde /d/'li ve yuvarlak ünlülü olan bu ek, bu dönemden sonra da aynı özellikleriyle bir müddet daha kullanılmıştır. Ancak metinde, bu ekin dudak uyumuna uyduğu örnekler de görülmüştür: <i>Endüreler</i> (40a/6), <i>döndüre</i> (61a/7), <i>yedireler</i> (80a/6) gibi.
{-Il-} fiilden fiil yapım eki	Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı ünlüsü dudak uyumuna uymayan bu ekin de incelenen metinde düz ve yuvarlak şekilli örneklerine rastlanmıştır: <i>tutulsa</i> (7b/9); <i>tutula</i> (66b/5) gibi.
{-In-} fiilden fiil yapım eki	{-In-} fiilden fiil yapım eki de metinlerde düz ve yuvarlak şekilli olarak kullanılmıştır: <i>teciribe olunmuşdur</i> (52a/9); <i>meşgül oluna</i> (61a/5) gibi.

{-IcAk} zarf-fiil eki

Bu ek, Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde uzun zaman kullanılıp sonra da unutulmuştur. İlk dönemlerdeki şekli {-içek/-içak} olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde tamamıyla ve geniş ölçüde, Osmanlı Türkçesinde ise bir müddet kullanılmıştır. Eserde bu zarf-fiil ekinin hem /c/'li hem de /ç/'li şekilleriyle karşılaşılmıştır: *idiçek (123b/1)*; *yürüyiçek (1b/8)*; *geçecek (94b/19)*; *olıcağ (117b/2)*; *yuniçağ (120b/74)* gibi.

{-Inçak} zarf-fiil efi

{-InçAk} zarf-fiil eki, {-IcAk} ekinin /n/ ile genişlemiş biçimidir. Eski Anadolu Türkçesinin geneli göz önüne alındığında onun nadir kullanılması standart dışı ağız özelliği olarak değerlendirilmektedir. Nadir görülen bu zarf-fiil ekinin metinde kullanıldığı belirlenmiştir: *yalnıçağ (110a/2)* gibi.

{-Up} zarf-fiil eki

Eski Anadolu Türkçesinin başlarında daima yuvarlak yardımcı ünlüye sahip olan bu zarf-fiil eki, dönemin sonlarında düz ünlülü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ek, metinde yaygın olarak yuvarlak yardımcı ünlüyle ama nadiren de düz ünlüyle kullanılmıştır: *getürüp (53a/10)*; *yağlayup (53a/11)*; *alıp (65b/8)*; *bişürüp (13a/13)* gibi.

{-I}/ {-sI} (iyelik üçüncü tekil şahıs eki)

İyelik üçüncü tekil şahıs ekinin, Osmanlı Türkçesinde dudak uyumuna girdiği kabul edilmektedir. Metinde ekin hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilde kullanıldığı belirlenmiştir: *ağzına burnına (52a/8)*; *gözüne (11a/10)* gibi.

{-gII} emir ikinci tekil şahıs eki

Osmanlı Türkçesinin başlangıcına kadar kullanılan emir kipi ikinci tekil şahıs eki, metinde yaygın olarak ekli (*bilgil (57b/7)*, *çizgil (122b/10)*, *katgil (37a/11)*) ve nadiren de eksiz (*bil kim (58b/13)*) olarak kullanılmıştır.

{-mAdAn} zarf-fiil eki

{-mAdIn} zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde uzun müddet kullanıldıktan sonra {-mAdAn} şekline dönüşmüştür. Bu sürecin de Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde başladığı kabul edilir. Metnimizde yalnızca bir örnekte bu eke rastlanmıştır: *ısıtmadan halâş ide (28a/13)*.

{-IU (<-IIğ)} isimden isim yapım eki

Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlüye sahip olan bu ekin, metinde de yuvarlak ünlülü olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı (*mizâçlu (58b/9)*; *yaşlu adam (61a/5)*, *bağlu (50a/3)* gibi) ama bunun yanında da onun uyuma girdiği de belirlenmiştir: *ağulu otlar (68b/10)* gibi.

{-Am} geniş zaman kipi birinci tekil şahıs eki

Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkan ve çok kullanılan bir şahıs eki olan {-Am}, Osmanlı Türkçesinde de bir müddet kullanılmıştır. Metinde bu ekin de kullanıldığı görülmüştür: *çıkaruram (31a/11)* gibi.

Açıklamalardan da fark edileceği gibi eserde Eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren birimlerle Osmanlı Türkçesi özelliği gösteren birimler bir arada kullanılmıştır: *Yuvarlaklaşma özelliği devam ederken dudak uyumlarının da bulunması, -gl emir kipi ikinci şahıs ekinin varlığı, {-mAdAn} zarf-fiil ekinin görülmesi, geniş zaman birinci şahıs ekinin {-Am} şeklinde olması* gibi. Karahan (2006, s. 1-12), Batı Türkçesinin başlangıcında görülen yuvarlaklaşmaların varlığının 13. yüzyıldan itibaren en az üç yüz yıl daha Anadolu yazı dilinin temel özelliklerinden sayılabileceğini ifade eder. Bu da 16. yüzyıla tekabül eder ve eserde görülen geniş zaman birinci şahıs eki {-Am} ile {-mAdAn} zarf-fiil eki de bunu pekiştirir. Çünkü bu eklerin 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Ayrıca eserdeki dil verilerinin her iki dönem için örneklenebilir olması da 16. yüzyıla örtüşmektedir. Sonuç olarak bu veriler ve yorumlar ışığında eserin 16. yüzyılda yazıldığı ve bir geçiş dönemi eseri olduğu düşünülmektedir. Eserde dudak uyumlarının sık örneklenmesi nedeniyle de onun bu yüzyılın ikinci yarısından sonra yazıldığı tahmin edilmektedir.

(vi) Müellif, eserinde, alıntılara yer vermiş, bunları da kırmızı mürekkepli açıklamalarla vurgulamıştır. İlgili açıklamalardan sonra ise bazı alıntılar kırmızı mürekkeple ve bazıları da siyah mürekkeple aktarılmıştır. Kırmızı ve siyah mürekkep kullanımının bir mesaj içerdiği düşünülse de bunun ne olduğu henüz belirlenememiştir. Eserde kırmızı mürekkep kullanılarak yapılan alıntının Şirvânî'ye, siyah mürekkep kullanılarak yapılan alıntıların ise Hacı Paşa, Akşemseddin, Câlînûs¹² ve Sühreverdî'ye ait olduğu belirlenmiştir. İlgili alıntılar hangi eserden yapıldığı bazen belirtilmiş bazense belirtilmemiştir. Şirvânî'nin *Sultâniyye* adlı eseri (*cima* bölümlerini içeren 4 faslı), Hacı Paşa'nın *Şifa* adlı eseri (*dühni'l-mübârek*¹³ yağı), Sühreverdî'nin *ulu kitâbı* (? *Avârîfü'l-Maârif*)¹⁴ belirtilen eserler arasındadır. Câlînûs ve Akşemseddin'den yapılan alıntıların kaynağı ise belirtilmemiştir. Alıntılar, kaynağı verilen eserlerden taranmış ama *Sultâniyye*'deki ilgili bölüm hariç tespit edilememiştir. Buna karşılık eserde Hacı Paşa'dan yapıldığı belirtilen alıntının, *Kemâliyye*¹⁵de geçen ve Musannif Hacı Paşa'nın *Şifâ* adlı kitabından alındığı belirtilen *dühni'l-mübârek* alıntısıyla örtüştüğü görülmüştür. Tespit edilen ve benzerliği saptanan bu alıntılar, bazı dil değişimlerinin görülebilmesi ve biyografi çalışanlarının da yararlanabilmesi amacıyla, karşılaştırmalı bir şekilde ekte sunulmuştur.

¹² Câlînûs'la ilgili detaylı bilgiler için bk. *TDVİA*, 1993, s. 32-34.

¹³ Bu alıntı, *Müntehâb-ı Şifâ* (Önler, 1981) adlı eser iki kez taranmasına rağmen tespit edilememiştir.

¹⁴ Sühreverdî ve eserleri için bk. *TDVİA*, 2010, s. 40-42.

¹⁵ Bu eser ve yazarı için bk. Şahin, 2005.

Müellifin yazar ve/veya eser adı vererek yaptığı alıntılar şöyledir:

	<p>(i) faşıl bu yağ daği kim şifâ kitâbından alınmış muşannif hâcî pâşâ bu yağ terkîbin zıkr itmiş dühni'l-mübârek deyü ad virmiş ... (39b/6-8)</p>
	<p>(ii) ... bâbü bu ma'cün-ı ballüt ak şemşe'd-dîn rahmetu'l-lâhü yüz dürlü derde fâ'idesi vardır mücerrebâtındandır ... (40a/8-10).</p>
	<p>(iii) ... şeyh şehâbe'd-dîn rahmetu'l-lâhi 'aleyhi bu tārīkiñ sahibi ervâh ulu kitâbından üç yüz altmış dürlü fâ'idesin yazar ol burçlar zıkr olunur bunlardır</p>
	<p>(iv) (Esnek bir çeviri¹⁶ ile) Bu konuda bana güven. Nerede olursak olalım övgüyle söz ettiğimiz <i>Risâle-i Sultâniyye</i> lutfuyla şifa verir. [Bu eser], zamanının bilge hekimlerinden olan <i>Mevlânâ Şemseddîn Mehemmed Tabib bin Mevlânâ Necmeddîn Mahmûd-ı Şirvânî</i>¹⁷'ye aittir. [O], tıp ilminin gülyüzü, mağfi-ret-penahı, <i>Padişah Sultan Mehemmed Gâzi-yi Rûm</i>'un himayesinde bulundu. [Bu fakir kişi olan ben de], derdliler ve yardıma ihtiyacı olanlar, onunla amel etsin ve faydalansın diye buraya [ondan] naklediyorum¹⁸ ... bu faşıl beyân ider kim kankıları eyüdür kankıları yatlıdur pes kaçan kim 'avrat arık olsa veyâhüd semiz olsa anıfla cimâ' idine yegrek ... (55b/13-56a/12).</p>

¹⁶ Eserdeki Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bu ifadeleri anlamak için Kerkük asıllı Rüweyda-Abdullah Avcıoğlu'ndan, Tebrizli Dr. Nâbî Kobatarian'dan ve ayrıca ileri düzeyde Arapça bilen Dr. Ömer Tellioglu'ndan yardım alınmıştır.

¹⁷ 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Osmanlı tıbbının en büyük hekimlerinden biri olan Şirvânî'nin, aslen Kafkasya'nın Şirvân bölgesinden -Şirvân doğumlu veya Şirvân'dan göçmüş- bir ailenin oğlu olarak 14. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da doğduğu kabul edilmektedir. Eserlerini ithaf ettiği kişiler arasında Fatih'in bulunmayışından dolayı, onun 1451 yılından önce vefat ettiği ve tahminen 1375-1450 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. *Sultâniyye*, onun Türkçe eserlerinden biridir ve Çelebi Mehmet'e sunulmuştur (Aynacı, 2014, s. 4-14; Küçüker, 2010, s. 174; Argunşah, 1990, s. 483-498). Eser üzerine Kurban (1990) yüksek lisans, Aynacı (2014) doktora tezi hazırlamıştır.

(v)... bâbü bu ma'çün-i çâlinüş eydür bu ma'çün başdan ayağa değin yüz yigirmi dört dürlü hastelige kefaretdür ve andan... (41b/11-13)

(vii) Konu ve çalışma kapsamı dolayısıyla burada eserin bazı imla ve şekil özelliklerine değinilmiştir:

- /o-/ ünlüsünün imlasında ve harekelenmesinde -özellikle olmak fiilinde-, farklılıklar bulunduğu gözlenmiştir: “nişânu oldur” (1b/7-8); “beyân olındı” (1b/5); “olan” (2a/6); “olmasın” (2a/12) gibi.
- Hem /c/ hem de /ç/ ile yazılan kelime ve eklerde, /ç/’ye temayül olduğu fark edilmiştir: *teçribe* (2b/8) (2 kez) - *tecribe* (49b/12) (4 kez); *ma'çün* (49/12) (7 kez) - (85b/9) (7 kez); *oçağ* (51b/4-5) (2 kez) - *ocağ* (31a/9) (3 kez); *sançusundan* (12b/1) (10 kez) - *sancu* (41a/1) (2 kez); *çeviz* (34a/5) (1 kez) - *ceviz* (46a/7) (4 kez); *çerâhat* (33a/2) (1 kez) - *cerâhat* (55a/9) (3 kez); *yalınçağ* (110a/2) (1 kez) - *yalıncağ* (78b/3) (2 kez); *me'âlice* (62a/8) (1 kez) - *me'âlice* (64a/1) (4 kez). Bazı sözcükler yalnızca /ç/’li yazıma sahiptir: *piçağıla* (52a/12) (1 kez); *çiger* (44b/8) (2 kez); *çivân* (67b/13) gibi.
- Kelime ve eklerde imla farklılıkları olduğu görülmüştür: (*dirhem*) (49b/1) - (2a/3); (*sefer*) (72a/10) - (72a/9); (*sızı*) (2b/5) - (43b/13) - (24a/2) - (37a/4); (*saksağan*) (36a/7-8) - (23b/7); (*tamlayan eki*) (2b/8-9) - (73b/4); (*zeker*) (41b/8) - (41a/10); (*me'âlice*) (62a/8) - (64a/1); (*gez-*) (24a/9-10) - (21b/5); (*ağrıyan*) (2b/8-9) - (37a/4) gibi.
- İncelenen metinde ek uyumsuzluklarının da bulunduğu belirlenmiştir: *şafere itmek* (72a/10) - *seferi evi* (72a/9); *dünyâlik* (71b/9)

¹⁸ *Sultâniyye* ile yapılan karşılaştırmaya göre çalıştığımız eserin müellifi, bu eserin onuncu babının iki faslını “10. Bu bâbda cimâ’uñ tedbîrin beyân ider ve bu iki faşıldur (i) 1. Bu faşılta cimâ’uñ menâfi’in ve mazârîrin ve hem eyüsün ve yatlusun beyân ider. (26a/5) (ii) Bu faşıl beyân ider cimâ’uñ kankısı eyü ve kankısı yatludur” (Aynacı, 2014) ve on birinci babının da yalnızca ilk iki faslını “11. Bu bâbda cimâ’uñ muhavviyâtın bildürür ve bu dört faşıl üzerinedür (28b/4) (i) Bu faşılta beyân ider ol nesneleri kim anı işitmegile ve görmek ile cimâ’a kuvvet virür. (28b/6) (ii) Bu faşılta beyân ider ol nesneleri ki cimâ’a kuvvet virür, yimeklerin ve içmeklerin. (29a/2)” (Aynacı, 2014) alıntılanmıştır. İncelediğimiz eserde geçen ve yalnızca *Sultâniyye*’nin İngiltere’deki nüshası olan *Kitâb-ı Güzide*’de bulunan “virür ve dağı avrata er şüretin geydürüp oynatmak cimâ’a kuvvet virür” ve “buğanuñ/zekerini” (Aynacı, 2014, s. 197-198) ifadelerinden anlaşıldığına göre çalıştığımız eserin müellifi bu alıntı için *Kitâb-ı Güzide*’den yararlanmışır

- *dünyâlığı* (79a/8); *hastelik* (87a/9); *maşrû'lik* (78b/4) gibi.

- İncelenen metinde nadir de olsa hâl eklerinin birbirlerinin yerine -özellikle yönelme hâlinin belirtme hâli olarak- kullanıldığı örneklenmiştir: *göze inen suyu çeker yaşa sel olur durmayup akıdır yaşu* (51a/9-10).
- Bir ismin, ol- yardımcı fiiliyle birleşik fiil oluşturduğunda nadiren yönelme hâli eki aldığı görülmüştür: *sançuya olmaya* (51b/1) gibi.
- Bazı Arapça sözcüklerin harflerinde, aslına uymayan harf değişikliği yapılmıştır: *hâb-ı kâbız* (aslî *kâbîz*) *dirler* (4b/10) gibi.
- Metinde, emir ikinci tekil şahsından sonra kullanılan ve enklitik olabileceği düşünülen bir yapıya da rastlanmıştır: *üçüncü tâli' cüzâ ve yıldızı 'atârid olsa ammâ 8) bilgim cüzâ aya ta'likdir şarkîdir ve erkekdir* (75a/7-8).
- Eserde Şirvânî'den yapılan bire bir alıntıda zamir n'sinin (*bulardan iştirâz itmek gerek* (57b/1) kullanılmadığı belirlenmiştir.

(vi) Eserin dil ve üslûp özellikleri: Eser, genellikle sade bir Türkçeyle yazılmıştır. Bunda, tıp metinlerini okuyacak hedef kitlenin payı olmalıdır. Çünkü Türkçe tıp metinlerinin temel amaçları, çoğunlukla hekimin olmadığı yerlerde, halkın yazılanları kolayca anlaması, kendini ve yakınlarını tedavi edebilmesidir¹⁹. Bu yüzden eserin yazarının da buna dikkat etmeye çalıştığı söylenebilir.

Hekim, Türkçe tıp terimlerinden faydalanmış ve halkın bildiği yabancı sözcükleri de terimleştirerek kullanmıştır. Bu noktada onun, günlük dildeki sözcüklerin birçoğunu terimleştirdiği ve onları, bazı tedavi çeşitlerini, hastalıkları ve ilaç ham maddelerini karşılamak için kullandığı belirlenmiştir. Hekimin tercih ettiği dil kullanımlarından bazıları şöyledir: *bel ağrısı* (2a/7), *ıssı nesne* (2b/5), *yelden veya şovukdan zızı olan adam* (3a/5); *deri* (24a/12); *gövde* (3a/9); *karın* (3a/13); *kemik* (3a/10); *kaplubaka* (3a/10), *baka* (3b/3); *ulu günâh* (123b/9); *ıssı gün* (3a/6-7); *şarımşag* (3a/2); *yaban kabağı* (3b/9); *yaprağ* (3b/12); *ay ertedururken* (123b/5); *beli ağırana ve yürek ağırana ve erlikden kalana ve oğlu ve kıızı olmayana* (50b/1-2); *bağlu olana ve yüregi yelli olana* (50b/3).

Eserde, yıl ve burç bilgisiyle ilgili *Tâtâr hisâbı*, *sene-yi fâsire kaçan sıçan yılı*, *sene-yi şığır yılı*, *sene-yi barış yılı*, *karındaşı evi*, *anası/atası evi*, *ölümi evi*, *seferî evi*, *işi gücü evi* şeklinde, diğer tıp metinlerinde karşılaşılmayan

¹⁹ Bu konu için bk. Kaya, 2008, s. 18.

ifadelere de rastlanmaktadır. Hekimin ilgili yerlerde bunları detaylı bir şekilde açıkladığı görülmüştür.

Eserde, kalıp anlatımlara ve tekrarlaraya dayalı bir dil kullanılmıştır. Bir hastalık, adı, belirtileri ve tedavileri; bir bitki, adı, özellikleri, hangi hastalıklarda nasıl ve ne kadar kullanılacağı; bir ilaç, hazırlanışı, kullanım miktarları, ilgili hastalıkta denenmiş olup olmadığı; bir tılsım, nasıl yazılacağı, ne zaman yazılacağı ve yazılırken hangi duaların okunacağı; bir burç, adı ve özellikleri sırasıyla açıklanmıştır. Konularda aynı sıranın takip edilmesi ve aynı tip ifadeler kullanılması, metinde kalıp anlatımların ve tekrarların oluşmasına neden olmuştur. İlgili yerlerde benzer geçiş cümlelerinin kullanılması, paralel tekrarları beraberinde getirmiştir. Bu tekrarlar, ilgili anlatımdan sonra sıradaki açıklamaların tahmin edilmesini kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı bu anlatımların konunun akıcılığını artırmak yanında konulardaki bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırmak gibi bir işleve sahip olduğu da söylenebilir. Tıp metinlerinde tercih edilen bu üslubun, kompozisyon bütünlüğü sağlaması ve ezberlemeyi kolaylaştırması özelliğine bu metinler üzerinde çalışanlar da dikkat çekmektedir (Gümüştam, 2009, s. 1381; Parlar, 2015, s. 18-19).

Eserde Arapça dua ve kalıp sözler de yaygın olarak kullanılmıştır. Bunların içerisinde en yaygın olanları, *bi-izni'l-lâhi te'âla* (55b/9), *vallâhü a'lem* (57b/4), *estagfiru'l-lâh* (123a/2), *inşâ'allâhü Te'âla*'dır (75b/6).

Dil ve üslup bölümünde ifade edilen özellikler, eserin konularında verilen örneklerden takip edilebileceği için, burada ayrıca örneklendirilmemiştir.

2. Eserin İçeriği ve Konuları

Eser, *Hezâ Kitâb Eczâ-i Lokmân Hekîm rahmetu'l-lâhi 'aleyh* başlığı ile başlamakta ve bunu da besmele, hamdele ve salvele takip etmektedir. Yazar, dönemindeki hekimler gibi Lokman Hekim'in kitabından kalan küçük bir parçadaki bilgilerle hekimlik yaptığından bahseder. Girişte esere dair bu bilgiden başka hiçbir bilgi yer almamaktadır ancak onun halkı bilgilendirmek için yazılan bir tıp metni olduğu konularından anlaşılmaktadır.

Kitabın konularına bazen *bâb* bazen *faşl* denerek bazense hiçbir şey denmeden giriş yapılmıştır. Konuların, *bâb-ı evvel*, *bâb-ı sâni*'den daha çok *bâb*, *bâb-ı bel*, *bâb-ı bel ağrısı* gibi vücut bölümleri, hastalık türleri, bitki adlarıyla ele alındığı görülmüştür.

Temelde iki ana konudan (kabaca hastalıklar ile onların tedavileri ve tılsımlar/burçlar) oluştuğu gözlemlenen eserin alt konularını birkaç gruba ayırmak mümkündür. Bunların büyük bölümünü hastalıklar, onların tedavileri, cinsel yaşam önerileri, hamile kalma, hamilelikten korunma ve kolay doğum yapmanın yolları, istenmeyen gebelikleri sonlandırma, kısırlık tedavisi ve karında

ölmüş cenini düşürtme yöntemleri oluşturur. Diğer konuları da ilaç ham maddeleri (bitkiler, hayvanlar), ilaçların hazırlanması ve hangi hastalıklar için nasıl kullanılacağı bilgileri; haşeratlar ve bazı hayvanlarla mücadeleler; burçlar ve onların hastalıklar yanında tedavilerle de olan ilgileri; vefkler, şifalı dualar ve barıştıran veya ayıran büyüler oluşturmaktadır. Hastalıkların, tedavilerin ve bitkilerin ağırlıklı olarak eserin ilk sayfalarında (1a-34a) diğerlerinin de orta ve son sayfalarda yer aldığı gözlenmiştir.

Konular, anlaşılmayı daha açık hâle getirmek için eserden alınan metin parçalarıyla aşağıda örneklendirilmiştir:

Hastalıklar ve tedavilerine yönelik konu örnekleri:

bābü bel ağrısına gāyet münāsibdür gāfil olmayasın biberi tuz ile döğüp ağırana yere sürmek gerek şifā ola dimişler; bābü bel ağrısına gāyet eyüdüür zeytün yağıyla şarımşağı döğüp muharrer bişüre muhkem karuşdura hattā melhem gibi ola bir şırlı kaba koyup hıfız ideler yelden veya şovukdan zızı olan adam hācet vaktinde āteş kenārında veyāhūd issi güne karşı şürelər şifā bula dimişler (2a/11-13, 2b/1-7)

kırda olan kaplubakayı tutup bir tepsi üzerine arka üstüne yaturup furuna koyalar kızduklayın bevl ider çıkarup bevlın giderüp karnınıñ orta yerine bir eñşer kakup gine çıkara ol delikten kan temām akup kesildikden şoñra yine tepsiyi pāk idüp bakayı karın üzerine tepsi içinde koyup furuna birağup temām muharrer olunca şaftı yağ tepisi içine aka temām olıçak çıkarup bakayı giderüp yağın hıfız ide hācet vaktinde ol zızılı olan yere āteş kenārında sürelər şifā ola (2b/10-13; 3a/1-7).

Cinsellik ve gebe kalmayla ilgili tavsiyeler ve açıklamalara yönelik örnekler:

Bābü kurd ödün bala karuşdursa andan zekerine sürse kankı ‘avrat cimā’ itse ol ‘avrat anı gāyetile seve; bābü bir ‘avrat helālinden hāmile olmak murād eylese benefşeyi döğüp şuyın alalar fitil eyleyüp ol şuya batıralar ‘avrat fercine koya andan helālile cimā’ eyleye ol sā ‘āt hāmile ola inşā’ allāhü (17a/3-8).

bābü ‘avrat hüdhüdüñ kanını derisini yandı[ra]lar şıgır ödiyle karuşduralar hatun kişiye yedürelər andan şoñra helālile cimā’ ideler yüklü ola andan artuk kişiye meyl eylemeye (17a/12-13; 17b/1-2)

bābü cimā’ı ziyāde itmek murād eylese havlıcāni gāyet yumşak döğüp bir buçuğ dirhemün üç kaşık inek südiyle katup bir kaşık ‘asel-i şaftı ile katup şabāh aç karına ekil eyleye kuşluğa degin muhammel ideler çok cimā’ dileyen bunı bir zamān isti ‘māl ideler (24b/8-13)

Kolay doğum yapma ile ilgili tavsiyelerden örnekler:

bābü bir 'avrat doğurmazsa at ırnağın ve tüyün fercine tütüze fi'l-hāl doğura; bābü bir 'avrat doğuramassa (بویورازانسته) kişver (بویور) tohumun tütüzeler fi'l-hāl doğura bi-izni'l-lāhi te'āla (17b/2-7)

İstenmeyen gebeliği sonlandırma ve karında ölmüş bebeğin doğurtulması ile ilgili açıklamalardan örnekler:

bābü oğlan düşürmek için şığır 1) ödün bir cüz'i ve bir ol kadār keçiniñ iç yağın alalar halıt (بالی) ideler bir pāre bez ile rahmiñ ağzına konula; bābü oğlan düşürmek için kişver (بویور) tohumun 'avratı altına tütüze karında ölmüş oğlan düşe; bābü oğlan düşürmek için yüklü 'avrat on beş güne degin dört mişkāl ma'danūs (بویور) sıcağ şuyıla veyāhūd hūrma şuyıyla yese oğlan düşüre (17b/13, 18a/1-9)

İlaç hazırlama ile ilgili örnekler:

bābü mārūlı her kim yese buru ağrısın gidere; bābü nergizi bir kişi yese beynin kavī kıla babü nergiz şuyın her kim kaşuğına sürse yağı çezile (22a/8-11).

Sıçan ve bitten kurtulmak için tariflerden örnekler:

bābü sıçan olan eve toñuz kemügin evde tütüzse ol evde sıçan olmaya (16a/10-12);

bābü sıçan düvşen (بویور) eve katır ırnağın tütüze ol evde ne kadār sıçan var ise kaçça (16b/1-2)

Büyü ve tılsımlarla ilgili örnekler:

bābü er bağıu olsa bunu yazup şuya bırağa ol şuyula yuna ve bir kilitlenmiş yeñi kiliti başı üstinde aç a bi-izni'l-lāhi bağı çezile (sözleri: بویور) (34a/6-10)

bābü bağıu çezmek için iki yüzlü balta üzerine yaza kızdurup tamām kızduğı vakit çıkara delüğine işeye mücerredür (34a/10-13)

faşıl bu faşıl eger dilerseñ bir hasta sağ ola mı olmaya mı bilesin hasteniñ kendi adın ve anası adın ve yatup haste oldığı günüñ adın hisāb-ı hamel 'a-dedince cem ' idesin ne kadar 'aded olursa üzerine yigirmi 'aded dahı ziyāde idesin andan otuz otuz tarh idesin bākī kalana nazar ile ne kadar kalursa bu iki levhiñ evlerinden iste kim biri levh-i hayāt biri levh-i memātdır hayāt levhinde bulursañ ölmez eger memāt levhinde bulursañ ölür

levh-i hayāt		
6	5	4
10	9	8
18	15	13
25	24	20
30	29	27

levh-i memāt		
3	2	1
12	11	7
17	16	14
22	21	19
28	26	23

(69a/9-13, 69b/1-6)

Dualar ve şifalı dualar ile ilgili örnekler:

hüve bāb her kim söylemeden biñ kez elif dise haq te 'āla malı cāndan şol kadar vire kim hisābın bilmeye (69b/7-9).

hı eger bir kimseniñ derdi olsa yetmiş kez eline okuya üfüre ol ağırır yerine dūrte şifā bula (70a/9-11).

Burçlar ve bununla ilgili olarak saatler, vakitler ve yıllarla ilgili örnekler:

bābü aḥkām sā 'atleri beyān ider, 9) vallāhü a 'lem bilgil kim günüñ evvelī tā şabāhdan kuşluğa degin vaqt-i zuḥaldır kuşlıktan öyleye dek vaqt-i müş-terīdir öyleden ikindü namāzı ortasına degin vaqt-i 'utāriddir ikindiden aḥşā-ma degin vaqt-i zühredir aḥşāmdan yatsu namāzına degin vaqt-i şemdir yat-su namāzından dün yarusına degin vaqt-i kamerdir dün yarusından tā şehir vaqtine degin vaqt-i merrīhdır fī ma 'rifeti aḥkām-ı nücüm çün sā 'at zuḥal[e] yetiše eyüdüdür kethüdālık esbāba varmak ve kabın kıymak ve kesmeyle bir ke-mik ve hareketi ve sefere () ve kan almak ve hacāmat itmek ve me 'ālece () itmek ve sulṭānlar ve begler ve ulular yüzün görmek ve ton biçmek ve yeñi ton geymek ve illā her oğlan ki vücūda gele 'ömri uzun ola dünyāda naşīblü ola vallāhü a 'lem (61b/9-13, 62a/1-12).

sene-yi yılan kaçan yılan yılı gelse ol yıl şovuk ola tavar kıranı çok ola ve dahı yılan çok ola tereke çok ola ni 'met ucuz ola ol yıl evvelinde toğan oğlan gürlik () idici ola devletli ola ortasında toğan oğlan uğrı yaman işi sevici ola āhirinde toğan oğlan özge kılıkı ola dimişler allāhü a 'lem (65b/13, 66a/1-7).

dördüncü fāli ' serṭān ve yıldızı kamerdir ammā bilgil kim serṭān ayıdır ve dışıdır mağribīdir ayıñ evidir (76b/9-11) ... 'alāmeti oldur ki aq tenlü kara saçlu ev degirmi () başlı ola ve degme kişiniñ sözünü kulağına koymaya ve tañrıdan korqulu ola ve bir yüksek yerden ve dīvārdan şaķınmak gerek kim ziyān irişmeye (76b/12-13, 77a/1-3)

... ḥastalığı evi kūsduḥastalığı ve yürek ağrısından ve kan galebesinden ola (77b/2-4).

[*kanķi kiřiniñ tãli 'i hamel olsa yılduz*] ... *ķarındařları evi cevzãdır veli ķarındařları evi ol ķadar ruzlı olmaya anası evi sertãndır evvelki anadan atadan kalan māl pãyidãr olmaya oğlı kızı evi eseddır oğlından kızından ruzlı ola şöyle kim gõnli deler ĥastalığı esseden ola her ayda ķan aldırmaķ gerek ve 'avratı evi mizãndır 'õmri içinden bu tãli 'i kişi üç kerre evlene evvelki 'avratı olmaya õlümi evi 'akrebdür issiden ķandan ola seferi evi ķusdur...* (70b/13-71a/1; 71b/8-72a/12).

3. Eserin Söz Varlığından Örnekler

Bu bölümde organ, bitki, hastalık, hayvan, taş ve maden adlarından ve Türkçe fiillerden seçilmiş söz varlığına yer verilmiştir.

Ağız, akçiger, alın, ayak, a'zã, baldur, balġam, bař, bãzũ, beden, beñz, boyun/boyun, bõgür, bõgrek, bud, burun, çiger, ferc, göbek, göġüs, gövde, göz, ĥãyã (𐌆𐌆𐌆)/ĥayã, iç yağı, ilik, ķan, ķarın, ķaşuk, ķaş, kemik/kemük, kıl, ķulaķ, ma 'de/mi 'de, maķ 'ad, meme, meřãne, şakal, řafrã, şırt, sidik/sidük, sidik/sidük yolu, süd, řakãk, talak, taşak, ten, tırnak, topuk, tükürük, yürek, źeker, eserde geçen vücut bölümleri ve organ adlarıdır.

Eser bitki adları yönünden zengindir. Bunlar, *acı bãdem, afyũn, ak bedenũř, ak ferfiyũn, ak ġünlük/ ak ġünlük, 'ãķırķara/ 'akırķarã (𐌆𐌆 / 𐌆𐌆), ak ķavak, ak sandal, anãřũn, anıuz, atrãfũl (𐌆𐌆), ayva, bãdem, ballũt, behmen, behmen-i hindĩ, behmen-i seriĥ, belile, beneşşe/meneşşe, biber, buğday, buĥũr, ceviz, cevz-i bevvab, cevz-i hindĩ, çeviz, çevz-i bevvã (𐌆𐌆), çam, çörek otu, çükündür, dãrçĩn, dãr-ı filfũl, diř budak, dõngel, ferfiyũn, fındık/funduk, fıstık, fũlfũl, gelincik, gök mazĩ, gömeç, ġül, ġünlük/ ġünnik/ġünlük, ĥãvũc/ĥãvuç, ĥavlıcãn/ ĥavlıncãn, ĥũrma, ĥummãź, ĥardãl, ĥařĥãř, ĥatmegũl, helile, hindistãn çevizi, ıřırġan, ķabak, ķãkũle, ķara buĥũr, ķaraca otu, ķara çalı, ķara ġünlük, ķara helile, ķaranfũl, ķara toĥum, ķara üzũm, ķasnĩ, ķavın, ķaya ķoruđı, kebãbe, keçi boynuzu, keretiz/kereviz/kireviz, /kirevüz keşnic/keşniş/kişnic, keten, kızıl-cuķ, kızıl üzũm, kişver (𐌆𐌆𐌆), ķuř, ķuzı ķulađı, kimyũn, kũyter, ma 'danũs (𐌆𐌆𐌆) /merdanũs, mãźũ/mãźĩ, mercimek, mışır, misvãk, na 'ne, nerges/nergiz, noĥũd, palãmũd, pamũk, pãpãdiya, pelit/pelid, pirinç, rãziyãne/rãziyãni, reyĥãn, şakız, şarihelile, şarmuşak, şarmaşık, sedef, semizotu, řınãmekĩ/sinãmekĩ, şoğan, řõġũt, řũmaķ, şuşam, řũnbũl, řakãkıl, řalġam, řeřtãlãġacı, 'ũd, řãrcĩn, tekeniñ yemişi, topalak, turak, turp, 'ũd-ı billisãn, 'ũd-ı çãm, 'ũd-ı hindĩ, 'ũdũ 'l-ķahr, üzũm, üzerlik, yaban ķabađı, yer bağırşağı, yeşil ķurbaġa, za 'firãn/za 'ferãn, zencebil/zencefil/zencifire, zerdãli, zeyũn, zũkũ olarak tespit edilmiştir. Bazılarının birden fazla yazıma sahip olduğu belirlenmiştir. Buna etki eden nedenler bilinmemektedir.*

Eserde taş ve maden adları da bulunmaktadır. Ancak bunlar, bitki adları kadar yaygın değildir. Metinde geçenler ise 'akîk, bakır, demür, demürboğu, işfidâc, mürdaseng, pîrüzî/pîyrûze, şır, şırça, şâb, şâb-ı yemenî, tuz' dur.

Üzerinde çalışılan tıp kitabı hayvanlar yönünden de önemli söz varlığına sahiptir. Metinde geçen hayvan adları, 'akreb, ayu, balık, barış, baykuş, bilbil, bit, büre/püre, cānāvār, erkeç, eşek, evevik, fîl, gögercin, hımār, hūnzîr, horaz (, hūt, inek, ingeç, kara tavuk, karlanguç/kırlanguç/ kurlanguç, katır, kaz, kedi, keklik, kelp, kırmızı tavuk, kışrak, kirpi, koyun, kurbaga, kurd/ kurt, kuş, kuzı, leylek, meymün, piliç, şafşāğan / şavsakan / şavuşkan, şolican/şolucan, sazan, serçe, sülük, şişek, tavşan, tavuk, teke, tilki, toñuz' dur.

Tıp kitabında, belirtileri ve tedavileri verilen hastalık adları ağrımağ, akılık, baş ağrısı, baş çekzenmek, behak, bel ağrısı, bel şovukluğu, bevāsîr, buru, cerāhat, çürük, çıban, dişagrisı, giciyük, giçivik, göñül darlığı, göze inen şu, göz kararmak, hayf, karın ağrısı, karasu, kemürcek, kepek, kırık, kulunc, mayāsıl, öksürük, puluçluk, şağırlık, şancu, şaruluk, şıraca, sızı/zızı, şızılı/zızılı, sidik damlaması, şovukluk, şusuzluk, şeb körligi, temürey/temürgey/temürgü, uyuz, yağır, yara, yel, yerli öksürük, yürek ağrısı, zahmet, zik-i nefes, zükkām' dir.

Arapça veya Farsça sözcüklerin Türkçe yardımcı fiillerle (et-, eyle-, ol-, kıl-) yaptığı birkaç birleşik fiil dışında Türkçe fiiller yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlar, ağrı-, aldır-, barış-, ağrı-, çağzen-, çekzin-, çek-, çık-, çirilen-, dakın-, dala-, damlat-, damzur-, darıl-, debren-, deg-, de-/di-, der-, dile-, diñ-, diñdir-, doğ-, dolaş-, doy-, dög-, dögül-, dök-, dökül-, dökün-, dön-, döndür-, dut-, dutun-, düriş-, dürt-, düş-, düşün-, ek-, eksil-, eksik it-, em-, elet-, endir-/endür-, er-, eri-, erid-, evlen-, eyt-, eyü ol-, ez-, geç-, gel-, gelür-, gerkin-, getir-, geydür-, gez-, gici-, gider-, gir-, göm-, giter-, giy-, gör-, görün-, götür-, gül-, hot-, ılışdur-, ısla-, ıslat-, ısıt-, iç-, içür-, içit-, idin-, ir-, ırgür-, iriş-, irkil-, iste-, isle-, issi ol-, işlet-, işi-, işit-, işle-, işlet-, it-, itin-, kak-, kal-, kaldur-, karuş-, karışdur-, kaşı-, kat-, katlan-, kavrul-, kavur-, kaynat-, kes-, kesil-, kıl-, kır-, kıvrış-, kız-, kızar-, ko-, kon-, konul-, kopar-, kork-, korkut-, koy-, koyul-, kurul-, kurtul-, kurut-, kuş-, kuşdur-, ol-, olın-, oñul-, oñult-, ortur-, ov-, oy-, oyna-, öl-, öğrenür-, pişir-, şakın-, şakla- şan-, şar-, semir-, semürt-, sev-, sevin-, sevündür-, sez-, şınan-, şıva-, şızır-, sidigi tutul-, sidigi turma-, sil-, siñir-, şok-, şovu-, şovut-, söndür-/sönidirmek/söndür-, söyle-, şulan-, sür-, sürt-, süz-, şiş-, takın-, tamzur-, tara-, taran-, toğ-, tokın-, tunuk-, tut-, tutul-, tart-, tartıl-, tersle- tut-, tutan-, tutul-, tütüz-, uğra-, ulaştır-, unut-, ur-, ut-, uyan-, uy-, uyus-, uza-, üfürül-, var- vir-, vur-, yadır-, yağla-, yak-, yakış-, yandur-, yap-, yapuş-, yapuşdur-, yarıl-, yaşa-, yaşar-, yat-, yatur-, yaz-, yazıl-, ye-, yedir-/yedür-, yet-, yetir-, yetiş-, yığ-, yığıl-, yol-, yoğur-, yorul-, yu-/yuy-, yudur-, yun-, yut-, yürek bur-, yürek oyna-, yüri-/yürü-, yüz-'tir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yurt içinde ve yurt dışında da tarihî Türkçe tıp kitaplarının tamamının tespit edildiği söylenemez. Buna etki eden pek çok neden vardır. Bunların başında, onlara ulaşamamanın geldiği düşünülmektedir. Çünkü eserler tespit edildikten sonra onların diğerlerinden ayrılan veya birleşen yönlerini ortaya koymak, eser tespitine göre nispeten daha kolaydır.

Bazı dünya kütüphanelerinin diğer el yazması eserlerinde olduğu gibi Türkçe el yazmalarında da kataloglama ve dijital ortama aktarma süreçlerini tamamlaması, onlara ulaşmayı kolaylaştırmaya başlamıştır. Bu yolla elde edilip tarafımıza geçen tarihî Türkçe tıp kitaplarından biri de bu çalışmanın konusu olan *Eczâ-yı Lokmân Hekîm*'dir.

Eser, besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Mukaddime sayılabilecek kısımda müellif, hekimliğin Lokman Hekim'den kalan birkaç kâğıt parçasıyla yapıldığını anlatmıştır. Bu bölümde müellif, kendisine, eserin amacına, kime sunulduğuna dair herhangi bir bilgi paylaşmamıştır. Eserin hatime bölümünde de eserin bitişiyle ilgili bir tarih bulunmamaktadır. Bundan dolayı denilebilir ki tıp ve bir çeşit tılsım/havas/vefk kitabı olan *Eczâ-yı Lokmân Hekîm*, müellifi, yazıldığı yer ve dönemiyle ilgili herhangi bir bilginin bulun(a)madığı bir eserdir. Dil özellikleri, onun 16. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığını düşündürmektedir.

Harekeli nesihle yazılan eser, 140 varaktır ve birkaç istisna olsa da her varakta 13 satır vardır.

Eser, temelde, hastalıklar ve tedavileri ile tılsım ve burç bilgisi bölümlerinden oluşuyor izlenimi vermektedir. Bu bölümler de kendi içinde farklı sayılarda değişen alt bölümlere (baplara) ayrılmıştır. Bunlar hastalıklar ve tedavileri, bitkiler ve kullanılacağı yerler, burçlar, koruyucu hekimliğin bazı konuları (hamam, cima, mutlu olmak gibi) ve tılsım/büyü bilgisi gibi bölümleri içermektedir: (i) Hastalıklar, bel ağrısı başta olmak üzere yürek ağrısı, göz ağrısı, ayak ağrısı, kısırlık gibi genel sağlık sorunlarından oluşmaktadır. (ii) Bitkiler de onların genel özellikleri, hangi hastalıklarda nasıl kullanılacağı bilgisiyle izah edilmiştir. Bu bölümler, bu özelliğiyle kısa bir şifalı bitkiler kitabı izlenimi vermektedir. (iii) Tılsımlarla/vefklerle/büyülerle ilgili alt bölümde de onların ne zaman yapılacağı ve onlar için hangi duaların okunacağı bilgileri yer alır. Tılsımlar, bir hastanın iyileşip iyileşmeyeceğine yönelik tılsımlar, birleştiren tılsımlar ve ayıran tılsımlar diye çeşitlere ayrılabilir. Ayıran tılsımlara ise *ulu günah* ifadesiyle dikkat çekilmiş ve bilinmesine rağmen yapılmaması tavsiye edilmiştir. (iv) Burç bilgisinde de burçlar, özellikleri, onların hayattaki diğer unsurla bağlantıları (anası atası evi, karındaşı evi,

işi gücü evi, ölümü evi gibi) dile getirilmiş ve kişinin burç özelliklerine göre ilaç hazırlanması gerektiği belirtilmiştir.

Eserde, hastalıklar ve dileklerde okunabilecek dualara da yer verilmiştir. Duaların da sevabı bilinmeden yapılan dualar ile sevabı bilinerek yapılan dualar olmak üzere iki bölümden oluştuğu söylenebilir.

Eserin imla özellikleri, diğer eserlerle çoğunlukla ortak özelliklere sahiptir. Bunun yanında eserin *ol-* fiilinde farklı bir imla ve hareke özelliği kullandığı belirlenmiştir. Bunun *o* ünlüsünün özelliğiyle ilgili bir işaret olabileceği düşünülse de bu imla, tam olarak yorumlanamamıştır. Ayrıca yabancı sözcüklerde çoğunlukla Türkçeleştirilmeye gidildiği görülmüştür. Yine eserde dikkati çeken bir özellik de sözcüklerde göze çarpan /ç/ sesine temayüddür.

Eserde Şîrvânî'nin *Sultâniyye* adlı eserinin cima ile ilgili bablarının 4 faslının bire bir alıntılı olduğu belirlenmiştir. Alıntılanan nüshanın ise *Kitâb-ı Güzîde* olduğu anlaşılmıştır. Çünkü alıntıda yalnızca bu nüshada geçen ibarelere rastlanmıştır. Ayrıca eserdeki diğer alıntılardan farklı olarak bu alıntıda, alıntının sonuna kadar kırmızı mürekkep kullanıldığı görülmüştür. Kanıtlanamasa da bunun alıntı çeşitlerini ayırmak gibi bir amaca sahip olabileceği düşünülmektedir.

Tıp kitabında öğretici, ikna edici ve karşılaştırmalı anlatım teknikleri kullanılmıştır. Hekim ilaçları, bitkileri ve onların kullanımlarını dile getirdiği bölümlerde öğretici anlatımdan yararlanmıştır. Yine o, diğer hekimlere atf yaparak ve bizzat etkisini gördüğü ilaçlar hakkında *mücerreb*, *tecribe/tecribe olun-* ifadelerini kullanarak anlattıklarının inandırıcılığını güçlendirmeye çalışmıştır. Eserde karşılaştırmalı anlatımlar, özellikle bitkilerin/ilaçların faydalarının ve zararlarının anlatıldığı yerler ile tılsımların kimlere yapılması, kimlere yapılmaması gerektiği hususlarında kullanılmıştır. Bu bölümler bir çeşit olumlu ve olumsuz özelliklerin karşılaştırıldığı bölümlerdir.

Eser Türkçe tıp terimleri, bitki ve hayvan adları ve hatta fiiller yönüyle Türk diline önemli katkılar sağlayabilecek malzemeye sahiptir. Bunlar dışında eserde, diğer tıp kitaplarında olduğu gibi coğrafya, botanik, madencilik, astroloji incelemeleri için de veriler bulunduğu söylenebilir. Eserde Şîrvânî, Ak Şemseddin, Hacı Paşa, Câlînûs ve Suhreverdî'den alıntılar yapılmıştır. Bu alıntılarla eserin, tarihî Türkçe tıp metinlerine, bu alanla ilgili yapılmış ve yapılacak biyografik çalışmalara katkı(lar) sağlayacağı umulmaktadır.

Öneriler

Türkçe tıp metinlerinin en çok yazıldığı süreç olan Osmanlı Dönemi sınırlılığıyla hazırlanan *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi* adlı 4 ciltlik eser-

den de yararlanılarak Türkçenin tarihî tıp metinleri, güncel tespitlerle, ulaşılan yeni eserlerle ortaya konmalıdır.

Eserler, tarihî Türkçe tıp metinleri adlı alt birim veya ayrı bir başlıkla dijital ortama aktarılmalı ve onlara ulaşmak, onlardan yararlanmak kolaylaştırılmalıdır.

Tarihî Türkçe tıp metinleri, çoğunlukla şu an kullanılmayan Arap harfleriyle yazılmıştır. Türkçe metinlerde, Arap harflerinin farklı yazı stilleri (talik, nesih gibi) de kullanılmıştır. Bunlar hâlihazırda metinlerin okunmasını güçleştirmektedir. Bunun yanında bu eserlerin tıp başta olmak üzere farklı alanlara ait çoğu günümüzde kullanılmayan terimlerden, günümüzde bulunmayan yer adlarından ve şu an sıkça faydalanılmayan kaynaklardan oluşması onların okunmasını da anlamlandırılmasını da ayrıca güçleştirmektedir. Bunu, bir de neredeyse her bir terime, yer adına, ölçü birimine, kişi adlarına farklı anlamlar veren, onları farklı imlalarla yazan sözlük ve kaynaklar da daha girift ve içinden çıkılmaz hâle getirmektedir. Bunları çözümlmek her ne kadar bilim insanının görevi olsa da bu güçlükleri en aza indirmek ve tıp metinlerine yönelen kişilerin harcadıkları çabayı azaltmak için bu metinlerden oluşturulmuş bir sözlük hazırlanmalı ve bu sözlük de dijital ortamda kullanılabilir hâle getirilmelidir. Ayrıca bu sözlükte, bir sözcüğe ait tüm imlalar ve anlamlar da tanıklanmalıdır.

Kullanılan işaretler:

(?) : Okunuşundan emin olunamayan sözcük veya sayıları bildirmektedir.

[] : Metindeki sözcük ve cümlelerin tamamlandığını belirtir.

Kaynaklar

- Adıvar, A. A. (1982). *Osmanlı Türklerinde ilim*. İstanbul: Remzi.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili eski Anadolu Türkçesine giriş*. İstanbul: Ötüken.
- Argunşah, M. (1990). II. Murad devrinin (1421-1451) ünlü hekimi Muhammed Bin Mahmûd Şîrvânî ve Türkçe eserleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 483-498.
- Argunşah, M. (1999). *Tuhfe-i Muradî (inceleme-metin-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Arslan, M. (2014). *Kitâbü tercüme-i tezkire-i Dâvûd fî ilmü 'l-tıbb (metin-diziner-sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Y., Hayber, A. (2007). *Makedonya kütüphaneleri Türkçe yazma eserler kataloğu*. Ankara: TİKA.

- Aynacı, M. (2014). *Sultâniyye (inceleme-metin-dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür.
- Kutluer, İ. (1993). Câlînûs. *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) C 7* içinde (s. 32-34). İstanbul: TDV.
- Canpolat, M. (1973). XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri: Edviye-i müfrede. *Türkoloji Dergisi, V/1*, 21-47.
- Canpolat, M., Önler, Z. (2007). *Edviye-i müfrede*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Demir, N. (2005). 1691 yılında yazılmış bir şifalı bitkiler kitabına dair. *İlmî Araştırmalar, 19*, 59-66.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Gümüştam, G. (2009). 15. yüzyıl tıp kitaplarından Tertîb-i Mu'âlece'nin söz varlığı, dil ve anlatım özellikleri. *Turkish Studies, 4/8*, 1374-1406.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R. vd. (2008). *Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi I*. İstanbul: IRCİCA.
- Kurban, F. (1990). *Şîrvânî Mahmud-Sultaniye (giriş-metin-sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, L. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşunda yazı dili-ağız ilişkisi. *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi I/1*, 9-18.
- Kaya, E. (2008). *Muyîddin Mehi'nin Müfîd (Nazmü't-teshîl) adlı eseri (inceleme-metin-dizin) ve bu eserin XV. yüzyıl Türk tıp dilinin oluşmasındaki yeri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk dili üzerine araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Küçükler, P. (2010). Kitâb-ı Güzîde ya da Sultâniyye. *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/18(1)*, 173-181.
- Önler, Z. (1981). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şîfa (inceleme-metin-dizinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önler, Z. (1990). 14 ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi botanik terimleri. *Journal of Turkish Studies, (Fahir Öz Armağanı), 14*, 357-392.
- Önler, Z. (2004). XIV. ve XV. yüzyıl metinlerinde Türkçe bitki adları. *Kebikeç, 18*, 273-301.
- Parlar, Z. (2015). Eski Anadolu Türkçesine ait bir tıp metni: Kitâb-ı Keĥĥâl-nâme-i Nürü'l-'Uyûn. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJ-CSS), 1*, 15-24.
- Popara, H. (2013). *Katalog-Arapskih-Turskih-Perzijskih i Bosanskih rukopisa*. Svezak Osamnaesti, London - Sarajevo.

- Salan, E. (2017). {-Icak} zarf-fîil eki ve varyantları üzerine. *Gazi Türkiyat*, 21, 45-73.
- Yılmaz, H. K. (2010). Sühreverdî, Şehâbeddîn. *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* C 38 içinde (s. 40-42). İstanbul: TDV.
- Şahin, H. (2005). Anadolu'da yazılmış bir tıp kitabı Kemâliyye. *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 147-177.
- Timurtaş, F.K. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Tokat, F. (2012). *Tuhfetü'l-erîbi'n-nâfia li'r-rûhânî ve't-tabîb*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, A.D. (2014). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir tıp metni 'Kitabü Tıbbü'l-Hikmet'. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 312-318.
- Yaylagül, Ö. (2010). *Ebvâb-ı şifâ*. Ankara: KÖKSAV.
<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=lokman%20hekim>
<http://www.yazmalar.gov.tr/sayfa/yazma-kitaplar/9>
<https://digi.vatlib.it/>
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bd2d08b71c3e7.50815716

Ek 1: *Eserden örnek sayfalar*

Ön Kapak Dışı

Arka Kapak Dışı

Ön Kapak İçi

Arka Kapak İçi

1a

137a-137b

Ek 2: *Ecza-yı Lokman Hekim'de Sultâniyye'den alıntılanan cima bölümlerinin Sultâniyye'deki aslıyla karşılaştırılması*

Sultâniyye'de cima ile ilgili bölümler Önce (27b/7-29b/11) sonra (26a/4-27b/6) sırasıyla alıntılanmıştır.	Ecza-yı Lokman Hekim'de cima ile ilgili bölümler (56a/7-61b/7)
--	--

<p> Bu faşılta beyân ider kim cimâ' uñ kañkısı eyü ve kañkısı yatlıdur. Pes bil kim 'avrat aruğ olsa veyâ katı semüz olsa, pes anuñ-ıla cimâ' idene yigrek oldur kim 'avratı calğkoyun yatura ve andan soñra anuñ-ıla birez oynaya, emcegin ve gögsini çok ova. Pes çünki bildüñ ki 'avratuñ meyli artdı, iki budın götüre ve fercine zeker-ile sürte ol kadar kim ferci renginden döne, andan cimâ'a meşğül ola ve hem 'avrat dañı az az aşağadan hareket ide tã ol vakte degin kim tamãm şehvet dökile ve iki şehvet bile karışa ve andan ine, oğlan hãşıl ola. Ve bunuñ gibi cimâ'dan elbette 'avrat yüklü ola, kaçan kim bir mâni' olmaya. Ve ammâ eger 'avrat katı semiz ola, pes münäsib oğlan isteyene oldur kim anı bükeldüp cimâ' ide, evvel didügümüz şartlardan soñra tã oğlana kıla. Ve ammâ cimâ' uñ yatlısı oldur ki er calğkoyun yata ve 'avrat erüñ üstine çıka ve gerge tã ol kadar kim şehvet dökile. Anuñiçün kim erüñ şehveti bunuñ gibi cimâ'dan tamãm inzâl olmaz ve hem 'avratuñ ruñbeti erüñ zekerine girür. Pes bulardan zekere ve hem kaşuğa yaramaz hastalıklar hãşıl olur. Pes bunuñ gibi cimâ'dan gâyet şaķınmak gerek. Ve hem dañı ayağ üstine turup cimâ' itmek be-gâyet yaramazdur. Ve ammâ yine yanı üzerine yatup cimâ' itmek egerçi ol dañı</p>	<p> bu faşıl beyân ider kim kañkıları eyüdür kañkıları yatlıdur²⁰ pes kaçan kim 'avrat arığ olsa veyâñüd semiz olsa anıñla cimâ' idine yegrek olur kim 'avratı arka üstüne yadırdıkdan soñra anıñla biraz oynaya ve emçeklerin ve gögsin pes çün 'avratın meyli artuğm bildiñ iki budın kıldurasın fercine zekerile ol kadar sürtesin kim ferc renginden döne andan cimâ'a meşğül ola ve 'avrat dañı aşağadan az az hareket ide ol vakte degin kim şehvet döküle ve iki şehvet birbirine karışa tã oğlan rahmine düşe ve bunuñ gibi cimâ'dan elbetde 'avrat yüklü olur kaçan kim dañı mâni' i olmaya ve eger katı semiz ola pes andan oğlan isteye oldur kim anı [tegleryüp (?)] cimâ' ide ol didigimiz şartlar ki tã oğlana kıla ve ammâ cimâ' inıñ yatlısı oldur ki er şırta üstüne 'avrat üstüne bine ol kãdãr gerki-ne kim şehvet döküle anıñiçün kim erüñ şehveti bunuñ gibi cimâ'dan tamãm çıkmaz ve hem 'avratuñ ruñbeti erüñ zekerine girür andan zekere ve kaşuğa yaramaz hastelik hãşıl olur pes bunuñ gibi cimâ'dan şaķınmak ve hem dañı ayağı üstüne durup cimâ' itmek be-gâyet yaramazdır ve ammâ yanına yatup cimâ' itmek ol dañı yaramazdır illã bu kãdãr var kim ol ikiden yegrekdir pes bulardan iñtirãz itmek gerek vallãhu a'lem </p>
---	---

²⁰ Küçükler'de *yetilisin, yetilüdür* şeklinde okunan sözcüğün metnimizde de geçtiği görülmüştür (Küçükler, 2010, s. 179-180). Aynacı, bu sözcüğü *yatlu* (27b/7) şeklinde okumuştur. *Yatlu* sözcüğü *Tarama Sözlüğü*'nde *kötü, şom, adi, fena* şeklinde açıklanmıştır (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bd2d08b71c3e7.50815716). Biz de bağlamla uygun olduğunu düşündüğümüz bu okuyuşu tercih ettik.

yaramazdur illā bu kadar var kim ol iki cimā'dan yigrekdür, pes bulardan ihtirāz itmek gerek ██████████

. Bu bābda cimā'uñ muḳavviyātın bildürür ve bu dört faşl üzerinedür ██████████

. Bu faşılta beyān ider ol nesnelere kim anı işitmeklig-i-le ve görmek ile cimā'a kuvvet virür. Huşuṣā cimā' itdügi yire baksa ve daḫı maḫbūbuñ topuḫına ve baldırına bakmaq cimā'a kuvvet virür, huşuṣā kim sevdugi kişi ola. Ve geydügi kızıl veyā al ola veyā şaru ola veyā yeşil ola. Ve ancılayın ünin işitmek ve çalgı çaldurmak be-gāyet cimā'a muḳavvīdür. Ve hem daḫı ol leṭā-yifleri ki cimā' bābında yazılıpdurlar, anı oḫutmaq ve dinlemek be-gāyet cimā'a kuvvet virür. Ve hem daḫı kaşuḫın yülimek şehveti harekete getürür ve zekere kuvvet virür ██████████ Bu faşılta beyān ider ol nesnelere ki cimā'a kuvvet virür, yimeklerin ve içmeklerin. Pes bil kim erkek şişek eti kim çok şoğan ve noḫūd-ıla eyü müherrā bişüreler, andan şoñra ol noḫūdi ve şoğanı çıkaralar ve etine ve şürbāsına dār-ı çinī ve havlıncān ve zencebīl ve şakākūl ekeler ve saḫānkūr tuziyla yiyeler kim be-gāyet muḳavvīdür. Kaşan kim bu didüğüümüz ta'āmuñ yimegin 'ādet ide ve hem erkek semüz keçi eti ve hem semüz büluc ve tavuḫ eti ve hem nīm-birişt yumurda şarusı ve südlü birinc aşı, huşuṣā kim et ve helyūn birle bişmiş ola, be-gāyet muḳavvīdür cimā'a. Ve bu cemi'sin kim yāz itdük ıssı mizāclu kişiyeye muvāfiḫdür ve ammā levz ve fıstıḫ ve fındıḫ ve köknar içi ve hindistān kozi. Pes bular cemi'-i mizāca muvāfiḫdür. Daḫı bil kim bir dirhem kaşnı balı-y-la şerbet idüp içmek cimā'a kuvvet virür, kaşan kim balḫam mizāc ola ve hem bu mizāclu kişiyeye zencebīl ve şakākūl murabbā be-gāyet muḳavvīdür. Ve daḫı bil kim baḫanuñ zekerini

██████████ bu faşıl beyān ider ol nesnelere kim anlarıñ işitmekligi ve görmekligi cimā'a kuvvet virürler pes bilgil kim itdügiñ kişiniñ yüzüne bakmaq cimā'a kuvvet virür huşuṣā cimā' itdügi yere bakalar ve daḫı maḫbūbuñ topuḫına ve balduruna bakmaq cimā'a kuvvet virür ve dahi 'avrata er şüretini geydürmek ve oynatmaq cimā'a kuvvet virür huşuṣā kim sevdugi kişi ola ve ancılayın onların işitmekligi ve anlara çalgular çaldurmak be-gāyet cimā'a maḫvī dirler ve hem daḫı ol leṭā'ifler kim cimā' bābında yaza dirler anları oḫutmaq ve dinlemek be-gāyet cimā'a kuvvet virür ve daḫı kaşuḫın on beş günde yā yedi günde yolmaq şehveti harekete getürür ve zekere kuvvet virür allāhü a'lem ██████████ bu faşılta beyān ider şol nes[ne]leri kim cimā'a kuvvet virür yemeklerden ve içmeklerden pes kaşan kim erkek şişek etin çok şoğan ve noḫūdla beraber bişürürler ve andan şoñra ol şoğanı ve noḫūdi içinden çıkaralar ve etine ve şürbāsına dārcin ve havlıncān ve zencefīl ve şakākūl ekeler suḫānkūr tuziyla yeyeler be-gāyet cimā'a virür kaşan kim bu didigimiz ta'āmı yemek 'ādet idineler ve hem erkek semiz keçi eti ve hem piliç tavuḫ eti ve rafadan yumurta şarusı ve südlü piriñ çorbası huşuṣā kim et ve helyūn bile bişmiş ola be-gāyet maḫvī dirler ve bu cemi'isini yād itdik ıssı mizāclu kişilere muvāfiḫ dirler ve ammā bādem ve fıstıḫ ve fındıḫ ve gülnār içi ve hindistān çevizi pes bunlar cemi'-i mizāca muvāfiḫdür ve daḫı bil kim bir dirhem kaşnı balıla şerbet ide içe cimā'a kuvvet virür kaşan kim mizācī balḫamı olsa ve hem bu mizāclu kişilere zencefīl ve şakākūl be-gāyet maḫvīdir bil kaşan kim buḫanıñ ██████████ zekerini ḫurutsalar ve un gibi eleseler ██████████ rafadān yumurta şarusıyla içseler veyā etile bişirüp yeseler cimā' itmege be-gāyet kuvvet virür köşik

kaçan kim kırtsañ, un gibi eyleseñ ve anı nîm-birişt yumurda ile icseñ veyâ et-ile bişürüben yiseñ be-gâyet cimâ' itmege kuvvet virür ve yardım virür. Ve dahı bil kim köşek mâyesinden nohüdca içmek az ışlanmış, be-gâyet cimâ' a kuvvet virür ve hem mücerrebdür. Ve ammâ eger ol yidügi kişiyi incidse, pes aña eyle gerek kim fi'l-hâl şovuk şuyıla gısl ide tã anuñ ta'abından kırtıla. Ve hem eger cünân ki kerdemeyi döge ve şuyın ala ve şırf nebîz-ile içe, fi'l-hâl nef'i zâhir ola (27b/7-29b/11) . Bu faşılta cimâ' uñ menâfi'in ve mazarratın ve hem eyüsin ve yavuzın beyân ider. Pes bil kim cimâ' uñ yigregi oldur ki anda altı şıfat bulına evvelki oldur kim beden mu'tedil ola harâretde ve bürüdetde ve ruḡubetde ve yübüsetde. Ve ikinci şıfat oldur kim ta'âm hazm olduğundan soñra ola Üçüncü şıfat oldur kim beden mümtelî olmaya. Dördüncü şıfatı oldur kim beden ta'âmdan hâlî olmaya. Beşinci şıfatı oldur kim göñlî cimâ'ı gey isteye. Altıncı şıfatı oldur kim zekeri tekellüfsüz kıyım ola. Pes çün bu şıfatlar bulunduğdan soñra bil kaçan kim cimâ' itmek bu şıfatlarla ola. Aña cimâ'-yı mu'tedil dirler ve bunuñ gibi cimâ' harâret-i ğarîzi semirdür ve hem bedeni yeyni ve mu'tedil eyler ve hem bedene ferâh ve şâdi getürür ve kaçımaklığın ve öykesin zâyil eyler ve hem yaramaz fikirleri ve endişeleri kim sevdâdan hâşıl ola ve hem sevdâdan olan hastalıklara dahı çok aşşısı vardur ve hem dîmâği kavî ider ve fikri eyü ider ve göz nürın arturur ve dürlü dürlü hastalıkları gözden ve cemî'-i bedenden def' ider ve hem bedene mu'tedil uyku getürür ve çok olur ki cimâ' uñ terkenden bedene dürlü dürlü hastalıklar hâşıl olur. Göz kıarmak ve baş cegzinmek ve hâyası ve kıaşığı şışmek ve ağrımak gibi ve gövdede uyuz

mây[es]inden nohüdca ılıçak şuyıla içmek be-gâyet kuvvet virür ve hem mücerrebdür ol yedügi kıatı inçinse pes aña öyle gerek kim fi'l-hâl şovuk şuyıla gısul ide ki tã anıñ tab'ından o kırtıla ve hem eger cinân ki kerdeme döğülür şuyın çıkaralar ve harbî ²¹ şuyıla içeler fi'l-hâl nefi' hâşıl ola bu faşıl cimâ'in menfa'in ve muzârratın hem eyüsin ve fenâsın beyân ider pes bilgil cimâ'in evvelki yegreki oldur ki anda altı şıfat bulına evvelki şıfat oldur ki beden mu'tedil ola harâretde ve bürüretde ve ruḡubetde ve yübüsında olmaya ikinci şıfat oldur ki ta'âm hazam aldıkdan soñra ola üçüncü şıfat oldur ki beden mu'teli olmaya dördüncü şıfat oldur ki beden ta'âmdan hâlî olmaya beşinci şıfat oldur ki göñül cimâ' isteye altıncı şıfat oldur ki zekeri teklifsiz kıâ'im ola pes kaçan kim cimâ' bu şıfatlarla ola aña cimâ'-ı mu'tedil dirler fâ'idesi çokdur zîrâ kim bunuñ gibi cimâ' harâreti ğayrı mu'tedil eyler ve bedene ferâh ve şâzılık getürür ve uyhusın zâ'il ider yaramaz fikirler ve endişeler kim sevdâdan hâşıl olursa giderür sevdâdan olan hasteliklere çok fâ'idesi vardır ve hem demâği kavî ider fikri eyü ider ve göz nürun arturur ve dürlü dürlü hastelikleri gözden ve cemî' bedenden def' idüp giderür ve hem bedene mu'tedil uyku getürür ve dahı nice bunlara beñzer hastelikleri bedenden def' ider ve hem çok vâkı' olur kim cimâ'-ınıñ terkinde olsa dürlü dürlü hastelikler hâ[şıl] olur göz kıarmak ve baş cegzinmek ve hâyâ ve kıaşık şışmek ve ağrımak gibi ve gevdelere uyuz kıban gibi olmağ ve dürlü dürlü mâlîhulyâ gibi kaçan kim yine cimâ'a meşğül oluna bunlar cemî'-isin zâ'il ider ve hem giderür ve hem dahı bilgil terkenden adama puluçluk hâşıl olur elinden iş gelmez olur ve hem dahi

²¹ Bu sözcük *Sultâniyye*'nin hiçbir nüshasında geçmemektedir.

ve ağrı bigi olmak ve dürlü mâlihülyâ- lar ve kaçımaklar gibi. Pes kaçan kim yine cimā' a meşgûl olsa buları cemī' sin zāyil idüben giderür. Ve hem dağı bil ki cimā' uñ terkinden ādeme bülüclük hāşıl olur ve hīç elinden iş gelmez olur. Ve hem dağı bil nitekim cimā' uñ terkinden bedene dürlü dürlü marazlar hāşıl olur ve anılayın çok itmeklikden dağı bedene çok dürlü marazlar hāşıl olur. El ayak ditremek gibi ve tutmazlık gibi ve göz kulağ za' f ve kuvveti sākıt olmak gibi ve beden süst olmak ve hem hāzım za' f olmak bigi. Pes zinhār nitekim terkinden ihtirāz idersin ifrātından dağı anılayın ihtirāz it kim be-gāyet yaramazdur ve hem dağı ihtirāz it karı cimā' ından ve katı kiçi, yaşlı ādem cimā' ından ve şayru cimā' ından ve çirkin şuratlu ādem cimā' ından kim be-gāyet yaramazdur ve cemī' -i menfa' atlerin mazarrata döndürürler ve bedeni dürlü dürlü belalara mübtelā iderler. Ve ammā bikirüñ cimā' ı ve dağı ol 'avratuñ cimā' ı kim zamānlar cimā' olmamış ola, egerçi fāyidası vardır, illā bu kadar vardır kim bedeni za' f iderler. Ve ammā sevdiği kişinüñ cimā' ı egerçi çoğ olsa bedeni sevindürür ve hem rāhatlandurur, lākin bedene az za' f virmekden hālī degüldür. Ve hem dağı korkuda ve gāzabda ve katı kayguda ve katı ishālden ve kan almağdan soñra ve hāmmāmda ve katı ısıda ve katı şovukda ve kuşmağdan soñra cimā' itmeye ve hem katı düşmen-ile cimā' itmeye ve hem katı dost-ıla cimā' itmeye ve hem kendünden yig manşüblu kişiyile cimā' itmeye (26a/4- 27b/6).

bil nitekim cimā' ın terkinden bedene dürlü dürlü emrāzlar hāşıl olur anılayı çok itmekden dağı böyle dürlü dürlü emrāzlar hāşıl olur el ayak ditremek gibi ve dutmağlık gibi ve göz kulağ za' f olmak ve kuvveti sākıt olmak ve ve beden süst olmak ve hāzım za' f olmak gibi pes zinhār nitekim terkinden ihtirāz idersin emrāzından dağı anılayın ihtirāz itmek kim be-gāyet yaramazdır vaḳti geçmiş kim karı cimā' ından vakti geçmiş yaşlı adam cimā' ından kim be-gāyet yaramaz dirler ve cemī' -i menfa' atlerin muzarrāta döndüre dürlü dürlü belalara mübtelā iderler ve ammā yegrek cimā' ı dağı ol 'avrat kim cimā' ı çok zamāndan berü itmemiş ola egerçe fā' ideleri vardır illā kadar var kim bedeni za' f iderler hāşiyetler bile ve ammā sevdiği kişiniñ cimā' ı egerçi olsa bedeni sevindürür ve hem rāhatlandura velākin bedene za' f vermekden hālī degüldür ve hem dağı korkuda ve gāzabda ve kayguda ve ishālda ve kan almağdan soñra ve hāmmāmdan ve katı sıcağda ve katı şovukda ve kuşmağdan soñra cimā' itmeye ve hem katı düşmān ile cimā' itmeye kendüden büyük manşüblu kişiyile cimā' itmeye allāhü a' lem (56a/7-61b/7)

Ek 3: Kemâliyye ve Ecza-i Lokman Hekim'de geçen ve Şifâ'dan alıntılanan dühni'l-mübârek ve macun bilgilerinin karşılaştırılması

<i>Kemaliyye (153b/9-16 Şahin, 2005, s. 161-162)</i>	<i>Ecza-i Lokman Hekim (39b/6-40a/8)</i>
<p>şifâ kitâbında eydür muşannif hacı paşa bir yağ gibi terkîb zîkr itmiş dühn-i mübârek diyü ad virmiş bil ağrısına kim şovukdan ya yilden ola hâşılı bedende cemî' ne kadar şovukdan ve yilden ağrılar ve yersizler varısa küllisine dermân ve şifâdur erinçdür mücerredür ol yağ budur kim yigirmi dirhem baş eski şarumsak ala yumşak dögeler kabıla bile on dirhem dağı dögülmişin büber ve iki rıtıl eski zeyt yağı birle kaynadalar tâ yarım rıtıl kalınca andan indüeler süzeler şâfi yağ kıla yine od üzerine koyalar dağı biş dirhem günlük biş dirhem ferfiyün ikisi dağı dögülmiş ola yağıñ içine koyalar karışduralar avâdan karışa andan indüeler bir sırçalı kıba koyalar hâcet vaktında ısıcağ ideler ve teni dağı od yanında ısıdup anuñla tekrâr ideler şifâ bula yine</p>	<p>faşıl bu yağ dağı kim şifâ kitâbından alınmış muşannif hâci pâşâ bu yağ terkîbin zîkr itmiş dühni'l-mübârek deyü ad urmuş bel ağrısına şovukdan ve yelden olmuş ağrılar ve sıızlar varısa cümlesine dermân şifâdır hemân terkîbi zîkr olmur yigirmi baş şarımşakı yumşak dögeler kabuğıyla bile ve on dirhem biber dögülmiş ve iki raşıl eski zeyt yağı birle kaynadalar tâ kim bucuğ raşıl kalınca andan endüeler süze şâfi yağ kıla yine ot üzerine koyalar dağı beş dirhem ferfiyün ve beş dirhem günlük ikisini dağı dögeler yağın içine koyalar karışduralar ndan endüeler bir sırça kıba koyalar hâcet vaktinde ısıcağ ideler ve teni dağı od yanında kızduralar anuñla tekrâr ovalar şifâ bula</p>

Extended Summary

Human beings tried to convey their experiences about the protection of health and the treatment of diseases to the next generations verbally and written. Medical manuscripts are one of these written sources in which experiences are conveyed. These manuscripts which contain important information about past medical studies and treatments are priceless works in terms of reflecting the linguistic and cultural features of their period as well as their subjects. If these works are only examined within the context of medical history it will result in obtaining limited information about them. Whereas, in order to benefit more from these medical manuscripts and to determine the features in their content completely, they should be studied by other fields, especially linguistics. This article was prepared to serve this purpose. The subject of this article is the work known as *Eczā-yı Lokmān Hekīm* of which the period and the writer is unknown. This work which consists of 140 foils is registered in Vatican Library, Catalog of Turkish Manuscripts in the number of 430.

The name of the work was written in a style of Arabic script (talik). The foils of the work are in covered bindings. Since it is not possible to touch the work, its material cannot be understood, but it is considered that it is made of leather due to its color. Because of its oldness, it is believed that the binding is as old as the original work. Information about the size of the work could not be obtained but it is estimated that it is not less than 20,5x14,5.

There is only one copy of the work and the subject of this article is about this copy.

There is no information about the work's purpose of writing and to whom it is addressed.

Since it is a medical book due to its subject, it is possible to find detailed horoscope and talisman information about medicine in the book. It is not known when and where *Eczā-yı Lokmān Hekīm* was written. On the pages of 55b/13-56a/8 of the work *Şirvānî* is mentioned as the wise doctor of his time, thus, the writer was not living at the same period with *Şirvānî*. Considering the fact that *Şirvānî* died in 1450, the work must have been written after 1450. But precise information cannot be given about how much time have passed until this work was written. For this reason, an approximate evaluation which will be conducted with language data is needed. According to an evaluation that was conducted with various language data, units which have the properties of Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish are used together. Such as labialization and labial harmony, the existence of imperative second person affix -gll, observing verbal adverb affix {-mAdAn}, the use of present tense first person affix as {-Am}. Karahan states that the existence of labialization which is observed at the beginning of Western Turkish can be regarded as the basic property of Anatolian written language for at least three hundred years, beginning from 13th century. This corresponds to the 16th century and present tense first person affix {-Am} and the verbal adverb affix {-mAdAn} reinforce this. Because it is known that these affixes are started to be used from the 16th century onwards. Furthermore, the fact that the language data in the work can be exemplified for both periods overlaps with the 16th century. In the light of these data and interpretations, it is believed that the work is

written in the 16th century and it is a transition period work. Since labial harmony is frequently exemplified in the work, it is estimated that the work is written at the second half of the century.

The work is generally written with a simple Turkish and with didactic, convincing and comparative narration techniques. Target audience who would read medical texts plays a role in this. Because the main objectives of Turkish medical texts are the comprehension of the texts by the people and treating themselves and people around them, especially when there is no doctor around them. For this reason it can be stated that the writer has considered these facts as well.

It is observed that the work consists of two main topics (roughly diseases and their treatments and talismans/horoscopes) and it is possible to separate the subtopics of the work into a couple of groups. Most of them consists of diseases, their treatments, sexual life suggestions, getting pregnant, pregnancy prevention and the ways of conducting easy childbearing, the termination of unwanted pregnancy, the treatment of infertility, miscarrying the embryo that was died in the womb. Other subjects consist of raw materials of medicines (plants, animals), the preparation of medicines and information about for which disease it should be used and how, fighting with insects and certain animals, horoscopes and their relationship with diseases and treatments, talismans, medicinal prayers and spells that reconcile or separate people. It was observed that diseases, treatments and plants are mentioned at the early pages (1a-34a) and others are mentioned at the middle and latter pages. In short, this medical book in Vatican Library, is extremely important for Turkish language studies in terms of spelling and language features, vocabulary (such as medical terms, names of plants, animals, medicines, stones, minerals and talisman knowledge and their nonce words, Turkish verbs). Besides, the work contains data about different disciplines just as other medical texts.

It was determined that this Turkish medical manuscript that was written with Arabic alphabet was not included in History of the Literature of Medical Sciences during the Ottoman Period and Turkish Republic, Ministry of Culture and Tourism Catalog of Manuscript Institution, which are the most extensive sources about medical texts. For this reason, it is believed that this study can contribute to the studies about historical Turkish medical texts.

